

presència

Número 1880. Del 7 al 13 de març del 2008. Any XLIII. 0,50 €

Pobles abandonats

EL SILENCI DE LES PEDRES. Centenars de masos i aldees del País Valencià han perdut tots els seus habitants en les últimes dècades. Les ruïnes donen testimoni d'un passat de vida dura i austera. / 2 a 9

El silenci de les pedres

POBLES ABANDONATS. L'èxode de població de les comarques de l'interior valencià a les de la costa al segle XX ha deixat un paisatge amb centenars de masos i llogarets deshabitats i convertits avui en testimoni d'un passat en què la vida era extremament dura.

E. ORTS
● Una escapada de cap de setmana a la muntanya fa brollar regularment el nostre amagat esperit rural. Després, l'obligada tornada a casa, a la ciutat, a la quotidianitat insulsa del pis i l'oficina, ens condueix a voltes a plantejar-nos –a fantasiejar en la majoria dels casos– la possibilitat de viure en una antiga i meravellosa casa dins d'un entorn natural bucòlic, més o menys aïllat, però sempre a distància del ciment i l'estrès urbà.

Equivocadament associem aquest idíl·lic estil de vida en el poble o en el mas a aquell que imaginem que van *disfrutar* les generacions que ens precedeixen, les que fins als seixanta –fa tan poc– van habitar massivament indrets abruptes i llogarets remots que avui ens pareixen encantadors. No res més lluny de la realitat. La seua existència fou excepcionalment dura i miserable. Ni tan sols el paisatge acompanyava: la majoria de les masses boscoses que avui coneixem eren en altre temps terres àrides de cultiu i pastura. El fred, la fam, la incomunicació, l'analfabetisme..., van marcar amb cruïsa els dies, els anys i les dècades, fins que el brutal contrast amb els puixants en-

torns urbans de la costa va fer inviable aquesta manera d'ocupar el territori. En la comparació, el camp va perdre enfront de la ciutat.

Aquest escenari va posar fi dràsticament a tota una forma de vida en un viatge sense retorn, el de l'emigració. Els pobles abandonats són l'empremta d'aquell èxode, un rastre que encara no s'ha esborrat a pesar del flux invers protagonitzat pels anomenats *neorurals*, els nous habitants permanents o de cap de setmana d'aquestes zones.

Amb tot, l'aportació d'aquests pobladors és només i a hores d'ara una anècdota, almenys al País Valencià, on l'abandonament dels nuclis rurals ha tingut conseqüències dramàtiques. Desenes, centenars de llogarets han sucumbit als temps moderns en un procés que es va iniciar en els anys deu del segle passat i que es va accelerar irreversiblement en la dècada dels seixanta. Avui, el perfil fantasmagòric de les seues runes a penes es distingeix del de les muntanyes i la vegetació. Tornar a ells és viatjar en el temps cap arrere. Si ens atrevim a guaitar per les finestres de fusta clivellada de les

DADES

Hi ha més de 500 nuclis, masos o llogarets abandonats o deshabitats al conjunt de l'interior valencià. Comarques com és ara el Racó d'Ademús o els Ports continuen perdent població i la seua densitat a penes passa dels 5 habitants per km². En més del 50% del territori valencià viu menys del 5% de la població total. A Vallibona (Ports) han passat de 2.000 veïns en 1910 als 100 actuals. Morella, capital dels Ports, tenia 8.000 habitants en 1870 i ara en té 2.800. Castillo de Villamalefa (Alt Millars) ha passat de 2.000 veïns a 100 en un segle.

cases que queden dretes –moltes estan obertes de bat a bat–, de segur trobarem una vella i deteriorada peça de roba en un polsegós penjador. Potser estarà tal com la va deixar el seu propietari el dia que va fer la maleta per a no tornar.

Aquest exercici d'exploració el practiquen des de fa anys José Manuel Almerich i Agustí Hernández, que, imbuïts per l'esperit excursionista i amb un propòsit divulgatiu, van decidir compilar les seues experiències, investigacions i fotografies de les comarques interiors valencianes en un llibre de gran format, *Pobles abandonats. Els paisatges de la memòria* (2006). Ara, l'èxit editorial i l'interès pel treball mostrat pel Museu Valencià d'Etnologia han atorgat una segona oportunitat a la difusió d'aquest magnífic material en una exposició comissariada per Hernández, oberta en una primera fase fins al 6 d'abril a València.

Els autors han establert cinc tipus d'abandonament per al territori valencià: el provocat per l'emigració rural; per la construcció d'embassaments; per les catàstrofes (solsides, riuades, terratrèmols); per la crisi de les colò-

nies agrícoles i industrials; i per l'expulsió dels moriscos (1609). De tots aquests motius, el primer –l'emigració rural per causes econòmiques– és el principal de l'abandonament d'aquesta part del territori, almenys en l'últim segle, i al que més temps han dedicat Almerich i Hernández.

Amfiteatre de muntanyes

La geografia valenciana està determinada per un extens amfiteatre de muntanyes a l'interior i per una prologada plana a la costa, uns condicionaments normals en un país banyat pel mar. L'excepcionalitat d'aquest perfil es troba en el brusc desnivell que hi ha entre tots dos paisatges, un autèntic talús que marca una frontera quasi infranquejable entre l'un i l'altre, a pesar de l'escassa distància que els separa. El cim més representatiu d'aquest allargat país, el Penyagolosa (1.813 metres), es troba a menys de 50 quilòmetres en línia recta de les platges de Castelló de la Plana. L'imponent puig Campana, a la Marina Baixa, s'eleva a 1.600 metres a la ridícula distància de sis quilòmetres de Benidorm. Un tobogan.

Enmig de les abruptes serralades que dibuixen l'interior del

Campanar de Loriguilla (Serrans), poble *reubicat* arran de la construcció de l'embassament homònim. Les runes de l'antic nucli estan sent eliminades per construir-hi un embarcador. / A.H.

Una ullada al passat. La comarca de l'Alt Millars, on es troba Campos d'Arenoso, és una de les que més han patit el despoblament. / ARXIU INOCENCIO SARRIÓ-MUSEU VALENCIÀ D'ETNOLOGIA

En bon estat. La Reduela, a Ludiente (Alt Millars), és un típic exemple d'abandonament dels anys seixanta i setanta en què les cases es troben en relatiu bon estat. Està a pocs quilòmetres de la costa. / A. HERNÁNDEZ

Cementeris. Cementeri d'Araia, una aldea de l'Alcora (Alcalatén) que no ha estat abandonada del tot. Al costat d'Araia es troba el mas del Rogle, un dels conjunts deshabitats més grans del País Valencià. / A. HERNÁNDEZ

La catàstrofe. Aspecte de l'antic Beneixida, a la Ribera, un poble que va haver de traslladar-se després de la *pantanada* de Tous, en 1982. Al fons es conserva l'església. Les cases han desaparegut. / A.H.

País Valencià, és fàcil imaginar el sever aïllament a què van estar sotmesos els habitants de l'interior, sobretot en l'època que carreteres i automòbils eren una raresa. Entre una vall i la veïna la comunicació era moltes vegades impossible, tot i la proximitat.

L'hostilitat dels elements explica, per exemple, perquè Sesga, una aldea semiabandonada del llunyà Racó d'Ademús, va passar de 274 habitants en el segle XIX als 9 actuals, segons les dades oficials. A 1.200 m sobre el nivell del mar, en aquesta aldea del Ra-

DESENES, CENTENARS DE LLOGARETS HAN SUCUMBIT ALS TEMPS MODERNS EN UN PROCÉS QUE ES VA INICIAR EN ELS ANYS DEU DEL SEGLE PASSAT I QUE ES VA ACCELERAR IRREVERSIBLEMENT EN LA DÈCADA DELS SEIXANTA

có d'Ademús —a distància de les principals vies de comunicació— s'assoleixen en hivern els 10°C per davall de zero amb normalitat. No té ni ha tingut indústria ni cap altra activitat econòmica que l'agricultura de secà i la ramaderia. La seua escola, que per cert es manté en bon estat, es va tancar fa dècades per falta de xiquets. L'emigració va ser inevitable.

No cal anar-se'n a indrets tan remots per a comprovar els efectes del despoblament. Benitandús (Plana Baixa), en plena serra d'Espadà i a menys de 10 km de la

pròspera indústria taulellera d'Onda, tenia, segons el cens, dos habitants en 2001. Però Benitandús és afortunat. En l'actualitat ha recuperat població i ja són 16 persones les que hi estan empadronades. L'aportació dels *neorurals*, la proximitat a grans nuclis urbans i la millora de les comunicacions, ho han fet possible.

La sagnia continua

El despoblament no és cosa del passat. La seua ombra continua projectant-se a les comarques rurals valencianes en l'actualitat.

Algunes estadístiques reflecteixen una mínima recuperació de població, però l'impacte és imperceptible. El punt de partida és tan baix que qualsevol increment —15 o 20 habitants— fa pujar de seguida el percentatge. Damunt, les xifres oficials no sempre coincideixen amb la realitat. És freqüent que una persona s'empadroni en un municipi poc habitat de la muntanya i que en realitat visca en una ciutat de la costa, per aprofitar cert tipus d'avantatges econòmics, com ara l'estalvi en la factura de l'impost de circulació,

Inaccessible. A Las Dueñas, a Arcos de las Salinas, en la frontera entre el País Valencià i Aragó, només hi ha una via d'accés: una pista forestal que discorre per paratges agrestes. Sens dubte és un exemple de poble abandonat de gran atractiu i molt condicionat per l'orografia. Té una vintena d'habitatges i una església en bon estat. Els autors de *Pobles abandonats* no han limitat únicament el seu estudi al País Valencià. / A. HERNÁNDEZ

El temps parat. Rellotge de l'aldea del Collado, a Alpont (Serrans). La manca de recursos dels municipis provoca el deteriorament del patrimoni. / AGUSTÍ HERNÁNDEZ

L'últim habitant. Les Alberedes de Portell, a Portell de Morella (Ports). L'últim habitant, Simón Martí, va deixar l'aldea en 1990. El nucli va arribar a tenir cent veïns. / A. HERNÁNDEZ

que s'abona en els ajuntaments.

Potser alguns pobles de l'interior hagen aturat la sagnia i hagen trobat el tan desitjat equilibri. Es tracta de capitals de comarca o de localitats importants. Però els municipis més menuts, les aldees i altres conjunts més o menys disseminats, especialment els masos, continuen perdent habitants, si no és que estan completament deshabitats. Els masos eren les cases a la vora de les terres de conreu en paratges moltes vegades inaccessible. Quan l'agricultura va deixar de ser rendible, es van

abandonar. La microeconomia d'aquests espais era el més paregut a una autarquia. Els masovers ho patiren tot. Ni tan sols pogueren aprofitar amb tranquil·litat la posició avantatjosa que respecte a les ciutats va adquirir el camp en la postguerra, quan la fam va fer tan difícil l'existència en les capitals. L'extensió del maquis per les muntanyes valencianes va moure les autoritats franquistes a decretar l'abandonament dels masos a la nit, la qual cosa va afegir una dosi extraordinària de suplici als seus habitants, forçats a tornar als

L'expulsió dels moriscos

● Tot i que es perd en el túnel del temps, una de les principals causes que van deixar el camp valencià sense habitants va ser l'expulsió dels moriscos del 1609. Es calcula que entre 120.000 i 130.000 persones van haver d'abandonar el Regne de València, la qual cosa va minvar un terç la població total del territori. Una catàstrofe demogràfica. Aquesta mesura va tenir una especial incidència en les actuals comarques centrals del país i en la serra d'Espadà. La població musulmana va ocupar de manera més intensiva la muntanya valenciana. En molts casos es va instal·lar en zones extraordinàriament abruptes que ni els cristians s'atreviren a reocupar en els segles posteriors.

pobles cada dia i a cobrir distàncies –sempre a peu– importants.

En aquests municipis, els masovers generalment no eren ben vistos. El seu aspecte i les seues maneres, tan rudimentaris com els mitjans amb què lluitaven quotidianament per la supervivència, els condemnaven a la marginació dins de la *civilització*, poc propensa a comprendre les seues dificultats.

La vida era extraordinàriament dura, sobretot per a les dones, que havien de fer tot tipus de tasques dins i fora dels masos. Els

Una vida modesta. Interior d'un habitatge del mas de Cabezorroyo, a Ludiente (Alt Millars). L'interior de les cases dóna una idea de l'austeritat de la vida dels habitants de les zones d'interior. / A. HERNÁNDEZ

Uns altres temps. Interior de l'escola de Sesga (Racó d'Ademús), que va deixar d'utilitzar-se durant el franquisme. / MUSEU VALENCIÀ D'ETNOLOGIA

Colònies. La Fàbrica Giner, a Morella (Ports). La construcció de colònies agrícoles i industrials, avui abandonades, es va concebre per a ampliar les zones de cultiu i per a completar les rendes del sector primari (cas de les industrials). / M.V.E.

Deterioració. Casa de la Mosquera, a la serra d'Espadà. Al fons, la vall del mateix nom, prop del barranc de la Falaguera. L'abandonament provoca deterioració. / A.H.

moments més delicats arribaven durant els parts, als quals s'enfrontaven sense l'ajuda de cap metge. Si hi sorgia algun problema era probable que moriren. Si, en canvi, la cosa havia anat bé, no tenien massa temps per a celebracions ni descans. Als pocs dies, ja estaven de nou treballant.

Combatre el despoblament

La pèrdua de capital humà està resultant dramàtica per a algunes comarques. Els ajuntaments tracten de fer-hi front, de vegades sense massa encert. Qualsevol

ELS MUNICIPIS MÉS MENUTS, LES ALDEES I ALTRES CONJUNTS MÉS O MENYS DISSEMINATS, ESPECIALMENT ELS MASOS, CONTINUEN PERDENT HABITANTS, SI NO ÉS QUE ESTAN COMPLETAMENT DESHABITATS

font de riquesa és benvinguda sense calibrar del tot les conseqüències. Els alcaldes insisteixen que cal aprofitar les oportunitats. Així, algunes àrees de l'interior del País Valencià s'han convertit en el pati de darrere de les grans ciutats. Les corporacions municipals accepten la instal·lació d'abocadors, aerogeneradors i pedreres perquè de vegades són l'única fórmula que els permet aconseguir recursos per a invertir en els seus pobles, molts amb termes massa extensos. Les subvencions, tot i ser generoses, són in-

suficients. Allí on el turisme d'interior no s'enlaira –tampoc aquest sector és la panacea–, se sacrifica el territori.

El paisatge no només és víctima de la urgència per generar riquesa, sinó també dels múltiples interessos relacionats amb la muntanya i que no sempre estan associats a la necessitat de mantenir la població. L'oposició de molts propietaris al desenvolupament de parcs naturals en els seus terrenys ha obligat la Generalitat Valenciana, en algunes ocasions, a retallar els perímetres inicials

dels projectes de protecció de determinats territoris. És el cas de la declaració de parc natural del Penyagolosa, aprovada el 2006. La seua extensió va ser finalment reduïda a 1.094 hectàrees a pesar que el projecte inicial preveia la protecció de 27.000 hectàrees. Clar que no cal crucificar els propietaris i els ajuntaments afectats, que potser no veurien malament aquestes iniciatives si les prohibicions derivades de la declaració foren compensades amb les inversions públiques anunciades que després no es materialitzen.

Carretera Montanejos-Zucaina, en els voltants de l'aldea de La Artijuela, a l'Alt Millars, un dels pulmons verds del País Valencià. / AGUSTÍ HERNÁNDEZ

Dels bancals del passat als boscos del present

Una de les conseqüències més positives de l'abandonament dels pobles de l'interior ha estat la reforestació experimentada en les muntanyes valencianes, que ha transformat el paisatge, encara que no sempre amb espècies d'arbres autòctons

E.O.
● En la muntanya qualsevol temps passat no fou millor. Ni per als que hi vivien ni per al paisatge que els acollia. La necessitat d'aprofitar els recursos al màxim va obligar els seus pobladors a estendre els cultius i les zones de pastura. Els arbres senzillament destorbaven, hi calia rompre. No hi havia ecologisme explícit ni indicis per a pensar que hi existiria algun dia. En unes condicions tan extremes, el pendent més escarpat podia servir per a llaurar i plantar. Les muntanyes es modelaren amb abancalaments, una pràctica laboriosa i sacrificada, les cicatrius de la qual perduren encara en el perfil de les serres.

Aquest paisatge, desolador per a un excursionista del segle XXI, responia a l'esquema de l'economia de subsistència i l'autoconsum en absència de xarxes comercials i vies de comunicació. Quan els principis de la vida en la

Imatge d'època de la Salvassòria, a Morella, amb la muntanya abancalada per a conrear. / ARXIU JOSÉ SOLER/MUSEU VALENCIÀ D'ETNOLOGIA

muntanya van entrar en crisi, primer s'abandonaren les cases i més tard els camps deixaren de conrear-se. Va ser llavors el torn de la naturalesa, continguda durant tants segles. La brossa, abans combatuda, es va apoderar lliure-

ment dels bancals. Més tard van tornar els arbres i, al remat, els boscos.

L'embolcall de la majoria de les serres valencianes que avui contemplem es va formar en els últims trenta o quaranta anys, en-

coratjat pel despoblament i la pèrdua de rendibilitat de l'agricultura i la ramaderia. Sense anar més lluny, la serra d'Espadà, el primer parc natural del País Valencià per extensió, estava parcialment desforestada en els anys seixanta.

Potser ha estat la millor notícia en aquest tràngol. Però no tot ha resultat tan senzill. La vegetació autòctona ha estat substituïda per una altra d'aliena. Afavorit per la política de reforestació, en la majoria dels casos el pi ha estat l'espècie que millor s'ha consolidat entre els antics bancals i terrenys de pastura. Amb aquest arbre, el bosc és més vulnerable i està més exposat a l'acció del foc, com palesen els incendis forestals que pateix el País Valencià. Del foc tampoc se n'han lliurat les àrees on ha sobreviscut la vegetació original, complementada per un espès sotabosc que en altra època l'ocupació humana s'hauria encarregat de netejar.

Un llibre i una exposició

● L'interès per aquests racons de la geografia del comissari de l'exposició *Pobles abandonats, pobles en la memòria*, Agustí Hernández, va sorgir arran de la redacció d'un reportatge per a una revista valenciana. El que en principi era un treball puntual es va convertir en una passió a la qual ha dedicat bona part dels últims set anys. A soles o amb la seua companya, Àngels, i carregat de mapes no sempre precisos, Hernández ha recorregut les muntanyes a la recerca del testimoni de la vida passada. En aquesta aventura va coincidir amb José Manuel Almerich, escriptor i geògraf, autor de llibres fonamentals en l'estudi de la geografia valenciana, com ara *Muntanyes de la Comunitat Valenciana. Camins, paratges i paisatges oberts al Mediterrani, Espais Naturals Valencians o Els rius, camins d'aigua i vida*. Almerich, coautor amb Hernández de *Pobles abandonats. Els paisatges de l'oblit*, és també el director de l'Institut Valencià d'Excursionisme i Natura.

L'abundant material arreplegat igualment ha donat peu a l'organització d'una exposició al

Detall de la mostra al Museu Valencià d'Etnologia. /MVE

Museu Valencià d'Etnologia, situat en el complex de la Beneficència de València. La mostra estarà oberta fins al 6 d'abril però es traslladarà posteriorment a diverses localitats valencianes, moltes d'interior. L'exposició consta de 8 mòduls en els quals s'expliquen amb fotografies i textos les diferents modalitats d'abandonament. Dins dels mòduls, diversos objectes recuperats de nuclis de població deshabitats i del mateix fons del museu ajuden a fer-se una composició de lloc al visitant. La proposta es completa amb un àlbum interactiu amb 2.200 imatges de nuclis despoblats que s'exhibeixen través d'una pantalla. La mostra viatjarà també a Sant Petersburg en una data indeterminada.

EL LLIBRE

«POBLES ABANDONATS»

Autors: JOSÉ MANUEL ALMERICHI I AGUSTÍ HERNÁNDEZ
Editorial: CONSELL VALENCIÀ DE CULTURA
Pàgines: 190

El llibre, amb abundant material gràfic, recorre les principals comarques afectades per l'abandonament.

Ruïnes de Campos de Arenoso (Alt Millars), quan la baixada del nivell del pantà les va redescobrir en 2005. /A.H.

L'imperatiu de l'interès general

Mitja dotzena de pobles del País Valencià han desaparegut sota les aigües d'embassaments projectats per a l'abastiment de les grans ciutats i l'agricultura

E.O.
● L'octubre de 1982, el trencament de l'embassament de Tous va provocar la mort a vint persones i importants danys en la comarca de la Ribera, alguns d'irreversibles. Gavarda i Beneixida, dos dels pobles més afectats per la sobtada avinguda de tota l'aigua continguda al pantà en un episodi de gota freda —es van alliberar 16.000 m³ d'aigua per segon—, van haver de reconsiderar la seua ubicació a la vora del sempre perillós Xúquer. Tots dos nuclis van ser evacuats i els seus habitants, traslladats a dos emplaçaments de nova planta a una distància prudencial del riu.

L'abandonament forçós de pobles al País Valencià ha anat gairebé sempre relacionat amb el curs de l'aigua, encara que també

s'han registrat casos associats a terratrèmols o esllavissades del terreny. Les circumstàncies més comunes d'abandonament forçós estan vinculades a la construcció d'embassaments. Determinats nuclis de població es converteixen pel capritx de l'enginyeria en els llits dels contenidors hídrics: Domenyo, Loriguilla, Benaixeve... De nou, l'interior se sacrifica per la costa.

L'imperatiu dels pantans ha significat el trasllat dels veïns a unes altres localitats i, en algunes ocasions, l'aixecament de noves entitats locals on l'artificialitat és ben palesa. Els carrers rectilinis i les cases calcades les unes de les altres poc tenen a veure amb la trama i l'arquitectura del poble original. Es buiden fins i tot els cementeris, amb trasllat de restes

a la nova ubicació inclòs.

L'adaptació a aquesta nova vida no és fàcil, especialment per a qui estava molt satisfet de l'anterior. Però la resignació pareix l'única actitud que està permesa en aquestes circumstàncies, sobretot si pensem que la majoria dels trasllats forçosos es van executar en el franquisme, un temps en què, per raons òbvies, resultava molt complicat qüestionar les decisions oficials. L'enyorança és un altre consol davant una imposició de la vida moderna que anteposa l'abastiment de les ciutats a unes altres consideracions.

Sempre cap la possibilitat de tornar al passat observant algun element salvat de les aigües o el ressorgiment del campanar del poble primigeni quan la sequera redueix el nivell del pantà.

Agustí Hernández. / Comissari de l'exposició «Pobles abandonats, pobles en la memòria»

«Els emigrants no enyoren la vida del poble»

E.O.

● Què va deixar arrere la gent que va abandonar els pobles de l'interior a la recerca d'una vida més còmoda?

— «En els anys seixanta i setanta, la gent que vivia en masos i aldees no tenia llum ni aigua potable, ni escola per als seus fills en molts casos. La majoria va prendre la decisió en veure que en uns altres llocs es vivia molt millor i en comprovar que els que ja havien emigrat havien prosperat. L'emigració no és un fenomen exclusiu del nostre temps. Per les converses que hem tingut amb els protagonistes d'aquests moviments de població, sabem que la majoria no enyoren la vida del poble.»

— El franquisme va ser incapaç d'aturar l'abandonament de les àrees rurals. Quin grau de responsabilitat té en el seu despoblament?

— «Tinc dubtes que en unes altres circumstàncies no s'haguera parat el procés. Quin tipus de mesures es poden dictar per a evitar que una persona que viu en una zona aïllada, que té un difícil accés, no se'n vaja a una altra de plana on hi ha molt bones comunicacions i creixement econòmic? El franquisme, en tot cas, va agreujar el problema. Potser si l'esforç inversor de l'Estat no s'haguera concentrat tant en les grans conurbacions, tot hauria sigut diferent, però no sé si s'haguera evitat l'emigració. L'interior és l'interior. Les condicions de vida d'un habitant del Racó d'Ademús estan condicionades molt per l'orografia, el clima, l'aïllament, circumstàncies que a València no es donen.»

— Però Franco va forçar molta gent a deixar els pobles per construir pantans.

— «Els embassaments van ser un dels estandards del règim, i la seua construcció ha sigut un altre dels motius importants que expliquen l'abandonament. Els embassaments són una necessitat urbana que paguen els que viuen en les zones interiors. Les ciutats creixen, l'agricultura de regadiu també i l'aigua dels rius ja no és suficient, cal emmagatzemar-la i distribuir-la.»

Agustí Hernández, periodista, en una de les instal·lacions de l'exposició al Museu Valencià d'Etnologia. / PRESENCIA

«QUIN TIPUS DE MESURES ES PODEN DICTAR PER A EVITAR QUE UNA PERSONA QUE VIU EN UNA ZONA AÏLLADA, QUE TÉ UN DIFÍCIL ACCÉS, NO SE'N VAJA A UNA ALTRA DE PLANA ON HI HA MOLT BONA COMUNICACIÓ I CREIXEMENT ECONÒMIC?»

— La reocupació dels pobles abandonats amb *neorurals*, dona peu a l'optimisme?

— «Probablement si els *neorurals* s'hagueren trobat el paisatge valencià com estava en el moment en què es va abandonar, s'haurien quedat en la ciutat. Les masses boscoses actuals eren fa només uns anys llocs sense vegetació, camps de cultiu i muntanyes desforestades. És cert que la gent va més els caps de setmana o els estius a aquests llocs, però la població regular que hi viu tot l'any continua minvant. El despoblament ha fet possible que la majoria dels ciutadans puguem gaudir d'espais verges amplis i altres avantatges ambientals a costa dels pocs habitants d'aquestes zones. Sense el despo-

blament, la Tinença de Benifassà o el Penyagolosa, per exemple, no serien parc natural avui. La imatge que tenim del paisatge està viciada per una cosmovisió del món totalment urbanita. És molt poqueta la gent que realment abandona tot en la ciutat i se'n va a uns llocs com aquests. També trobem casos d'emigrants majors que van deixar el poble i ara hi tornen a viure els seus últims dies. Però aquesta gent s'esgotarà biològicament i veurem si hi ha canvi.»

— Es podria escriure un llibre com el de *Pobles abandonats... sobre Catalunya en termes similars*?

— «Jo crec que sí, encara que no he estudiat el cas català. Hi ha zones de muntanya de Catalunya

amb pobles deshabitats. La diferència amb el País Valencià és que a Catalunya s'està produint un procés de reocupació molt més important, gràcies sobretot a la potència demogràfica de l'àrea metropolitana de Barcelona. Quants habitants té l'àrea metropolitana de Castelló per a permetre que un grup nombrós de gent repoble les comarques interiors? Molt pocs.»

— Quin és l'estat de tot aquest patrimoni urbanístic? Es pot perdre?

— «El patrimoni és extraordinari, i no només parlem de cases, sinó també d'altres elements associats: camins de muntanya, ermites, cementeris, sènies, fonts, ponts, abeuradors, carrerades, bancals, estructures de pedra en sec... La vegetació ho va enderrocant tot a poc a poc. Els pobles abandonats representen una manera d'entendre el món i la relació de les persones amb un entorn hostil, basada a utilitzar els recursos de manera sostenible. La nostra generació ha conegut encara gent que ha viscut en aquestes condicions; la que ve darrere, ja no. Caldria catalogar aquest patrimoni i decidir què cal conservar. En qualsevol cas, no podem pretendre que cada poble tinga un museu etnològic.»

— Com ha afectat el boom immobiliari a les zones de l'interior?

— «Ha servit per a blanquejar molts diners amb la reforma de cases que són utilitzades com a segona residència. De vegades, l'impacte de la recuperació del món rural ha sigut brutal. Molts habitatges rehabilitats no respecten l'estètica del lloc ni estan en relació amb el seu entorn.»

— Els immigrants estrangers podrien compensar la pèrdua de població?

— «La població estrangera no compensa la minva demogràfica, tret d'algunes comarques. Les zones abandonades continuen abandonades, però és cert que alguns pobles en decadència han evitat el tancament de les seues escoles gràcies als immigrants. De fet, molts ajuntaments els han donat treball i facilitats.»